

Л.О. Ніколаєв
Державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди,
м. Переяслав-Хмельницький

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВПЕВНЕНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті автор розглядає особливості впевненості як особистісного утворення. Під час дослідження було виявлено залежність впевненості від рівня вираженості трьох компонентів: когнітивного, мотиваційного, поведінкового.

У ході експерименту автор виявляє рівень розвитку і специфіку кожного з трьох компонентів, визначає можливі типи сполучень трьох компонентів, що обумовлюють рівень розвитку впевненості, виявляє значення і роль діяльності у формуванні впевненості у підлітків.

Ключові слова: адаптивність, асертивність, впевненість, діяльність, незалежність, особистісна характеристика, поведінка, самоконтроль, спокій, самооцінка, соціалізація, стабільність, стійкість, цілеспрямованість.

Л.О. Николаев

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ УВЕРЕННОСТИ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ

В статье автор рассматривает особенности уверенности как личностного образования. В ходе исследования была выявлена зависимость уверенности от уровня выраженности трех компонентов: когнитивного, мотивационного, поведенческого.

В ходе эксперимента автор выявляет уровень развития и специфику каждого из трех компонентов, определяет возможные типы взаимосвязи трех компонентов, обуславливающих уровень развития уверенности, выявляет значение и роль деятельности в формировании уверенности у подростков.

Ключевые слова: адаптивность, асертивность, уверенность, деятельность, независимость, личностная характеристика, поведение, самоконтроль, спокойствие, самооценка, социализация, стабильность, устойчивость, целеустремленность.

L.O. Nikolayev

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF CONFIDENCE AT SENIOUR PUPILS

The author examines characteristics of confidence as identity formation. Dependence of confidence from level of three components expression - cognitive and behavioral ones and motivation - was discovered.

During experiment the author defined level of development and specify each of these three components, their possible combinations and links of such combinations with level of confidence development, significance and role of activity for identity formation of young people.

Key words: assertivity, confidence, self-assured behaviour, internal firmness, personal characteristic, adaptiveness, high level of self-control, stability, firmness, socialization.

Проблема. Здійснюючи теоретичний аналіз проблеми асертивності у вітчизняних і зарубіжних школах психології розвитку, ми неминуче стикаємося з різними, полярними поглядами на природу її походження [3; 6; 16, 17, 18] і специфіку формування. По-перше, синонімом асертивність є поняття впевненості.

По-друге, в цілому в роботах зарубіжних психологів асертивність, більшою мірою пов'язана з такими соціально-психологічними категоріями як: успішність особистості, незалежність, самостійність, цілеспрямованість. У наукових працях вітчизняних психологів це поняття, більшою мірою і частіше можна побачити в контексті таких визначень як відповідальність, особистісна позиція, моральна переконаність, вміння протистояти груповому тиску. Відповідно, в першому випадку впевненість-асертивність переважно виступає за семантикою як поведінковий компонент особистості, в другому - як смисловий і отже внутрішньо психологічний. Правомірність вищевикладеного підтверджується, на нашу думку, теоретико-методологічної рефлексією і аналізом основних способів формування впевненості-асертивності як соціально-психологічної якості особистості у зарубіжній та вітчизняній психологічній традиції.

Так, у роботах зарубіжних авторів з формування впевненості, основна увага приділяється розвитку поведінкових навичок, поведінкових моделей і стереотипів соціально-психологічних дій у соціально-значимих ситуаціях. Ряд зарубіжних (переважно американських) психологічних програм активного соціально-психологічного навчання пропонує різного роду тренінги, спрямовані, в першу чергу на навчання асертивної поведінки. У вітчизняній психології основний акцент при розгляді даної проблеми розвитку та формування впевненості приділяється роботі з мотиваційної та ціннісно-смислової сферою особистості.

Впевненість, в контексті проблем вікової та педагогічної психології, як впливає з робіт [1; 3; 6; 16] може бути критерієм розвиненою і сформованою особистості і конкретно бути одним з сутнісних критеріїв її соціальної і певною мірою екзистенціальної зрілості. Остання може виражатися в щирій потребі підлітка в так званому особистісному рості і розвитку. Тому на сучасному етапі розвитку нашого суспільства проблема впевненості в собі є одним з найважливіших завдань. Є ряд психолого-педагогічних робіт [3; 6; 18], в яких виявляються основні умови, прийоми, фактори, що впливають на формування впевненості в різні вікові періоди. В інших дослідженнях [10; 17] впевненість представлена як соціально-психологічний феномен, який залежить від рівня

розвитку груп, характеру спільної діяльності людей тощо. Іноді, коли говорять про екзистенціальні аспекти впевненості, то це поняття частіше розглядається не тільки в психологічному, але й у філософському аспекті. На наш погляд, в даний час у дослідженнях, присвячених проблемі впевненості, недостатньо уваги приділяється конкретно-психологічного аналізу цього поняття, питань розбудови мотиваційно-потребнісної сфери особистості при формуванні впевненості, дослідженням особливостей інтересів, цінностей і корисної діяльності підлітка, як детермінанті цього складного особистісного утворення.

Впевненість як уже згадувалося, як синтез психологічних особливостей, являє собою єдність трьох підструктур: когнітивної, мотиваційної і поведінкової. Когнітивний компонент – система усвідомлення і розуміння особистістю сутності впевненості, про стандарти, формах і типах поведінки, через які реалізується ця якість. Мотиваційний компонент включає в себе ієрархію мотивів впевненої поведінки. Поведінковий компонент виражається у виборі та здійсненні певної лінії поведінки, відповідної нормам впевненої поведінки.

У ранній юності створюються найбільш сприятливі умови для формування впевненості в єдності трьох компонентів. Основа когнітивного компонента – інтереси, цінності і світогляд, активно формується в юнацькому віці. Узагальнююча оцінка навколишнього світу, пізнання соціальних норм, етичні, моральні, правові та моральні, що регулюють поведінку людини в цьому світі, ставлення до цих нормам і правилам, в кінцевому рахунку, і визначають зміст когнітивного компонента. Мотиваційний компонент впевненості включає в цей віковий період якісний стрибок у розвитку самосвідомості: на перший план виступають питання, пов'язані з усвідомленням свого місця в суспільстві, впевненості за свою поведінку, тобто відбувається своєрідна «примірка» себе до суспільства. На базі розвиненої самосвідомості формуються значущі мотиви і сенсоутворення у юнаків і дівчат. На основі сформованого світогляду і розвиненої самосвідомості та виходячи з особистісних потреб відбувається вибір і здійснення юнаками та дівчатами певної лінії поведінки, що становить поведінковий компонент впевненості і, в кінцевому рахунку, зрілості особистості.

Виходячи з вищевикладеного, можна сформулювати мету дослідження: вивчити психологічні особливості впевненості у старшокласників. Основні **завдання** нашого дослідження:

- 1) виявити рівень розвитку та специфіку (особливості) кожного з трьох компонентів;
- 2) визначити можливі і часто зустрічаються типи сполучень трьох компонентів, що обумовлюють рівень розвитку впевненості;
- 3) виявити значення і роль діяльності у формуванні впевненості.

Особливості проведення дослідження. Для емпіричного дослідження впевненості, специфіки взаємозв'язку трьох її компонентів ми використовували психодіагностичні методики, які дозволяють отримати результати, де вивчається феномен впевненості у старшокласників.

При визначенні когнітивного компонента ми використовували 10 питань, що відносяться до фактору О з опитувальника Р.Б. Кеттелла, і методичний прийом вільного опису випробуваними основних характеристик соціальної впевненості. Фактор О (самовпевненість) спрямований на виявлення життєрадісності, безтурботності, безтурботності, самовпевненості, спокою, енергійності, активності, нечутливості до зауважень і закидів. В результаті опитування ми отримуємо своєрідну проєктивну самооцінку рівня розвитку самовпевненості особистості, тобто впевненості особистості в собі. Всіх випробовуваних ми розподілили на три групи: з високими, середніми і низькими показниками за фактором О (за абсолютними значеннями, використовуючи метод інтервалів [12]).

Щоб виявити рівень знання старшокласників про сутність впевненості, їм пропонувалося дати визначення цій якості особистості. Для оцінки відповідей була розроблена шкала, відповідна цілям та завданням даного дослідження. Будь-яка виділена у визначеннях характеристика отримувала відповідний бал залежно від його положення на шкалі оцінок впевненості. Всі піддослідні набирали певну суму балів. На основі отриманих результатів за допомогою методу інтервалів було виділено три групи випробовуваних за рівнем знань про впевненість як

особистісного утворення. Порівняння результатів за фактором О опитувальника Кеттелла з результатами вільних визначень старшокласників про впевненість дозволило досліджувати специфіку впливу (прямого або непрямого) рис самовпевненої поведінки на повноту й адекватність усвідомлення значущих характеристик впевненості.

Для з'ясування мотиваційного компоненту впевненості ми використовували методичний прийом діагностичної процедури «складання образу ідеалу» і опитувальник, спрямований на виявлення громадської, ділової та особистої мотивації різних видів діяльності. Застосовуючи прийом «складання образу ідеалу», ми виходили з того, що в ідеалі знаходить вираз подання особистості про найбільш цінованих якості людини. Ідеал, в підсумку, може стати постійно діючим мотивом, що визначає сукупне поведіння особистості. Випробовуваним пропонувався список якостей особистості, що відносяться до різних сфер людських відносин: ставлення до суспільства, до колективу, справі, людям, собі тощо. У список якостей особистості включалася також впевненість. Старшокласники повинні були скласти образ свого ідеалу, вибравши з запропонованого списку 18 якостей і розташували їх у порядку значущості. У результаті спеціальної процедури обробки даних були виділені три групи випробовуваних в залежності від переважання в їх ідеалах якостей, що виражають відношення особистості до суспільства, колективу.

Уявлення про спрямованість особистості, отримане за допомогою процедури шкалювання «складання образу ідеалу», доповнювалося даними цього опитувальника, призначеного для визначення громадської, ділової та особистої мотивації різних видів суспільно корисної діяльності. При опитуванні випробовувані повинні були вказати, чим вони керуються при виконанні перерахованих вище видів діяльності. Всього пропонувалося 13 мотивів, значимість яких необхідно було оцінити за 7-ми бальною шкалою. В результаті опитування ми виділили чотири групи випробовуваних, диференційованих за домінуючою мотивацією діяльності. Порівняльний аналіз даних, у результаті отриманих при складанні образу ідеалу, з результатами прямого опитування

дозволило виявити рівень цілісності мотиваційно-потребнісної сфери особистості і ступінь свідомого спотворення мотивів діяльності у бік соціально бажаних.

Поведінковий компонент впевненості досліджувався експертною оцінкою особистості за вивчається якості. Всім членам групи пропонувалося оцінити за 7-ми бальною шкалою у кожного зі своїх однокласників якість впевненості. Для дотримання об'єктивності емпіричного дослідження всім старшокласникам, які беруть участь у дослідженні пропонувався список основних характеристик впевненості і відповідне значення балів, якими потрібно було оцінити досліджувану якість. Кожен випробуваний мав оцінити і себе. Цей же список групи пропонувався для оцінки викладачам цього класу, які найбільш часто читають навчальні дисципліни. За даними опитування підраховувалася середня експертна оцінка, яку отримував кожен випробуваний з даного якості, і середня оцінка, яку давав кожен випробуваний своїм однокласникам. На підставі середніх експертних оцінок, отриманих випробуваними, за допомогою методу інтервалів були виділені три групи учнів з різним рівнем вираженості впевненості в поведінці і діяльності.

У дослідженні брали участь 63 особи (учні 9-х, 10-х та 11-х класів Горлівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 10).

Результати дослідження. У результаті проведення емпіричного дослідження отримали 3 групи даних. Перша - особливості утримання відповідей на питання фактора О опитувальника Р.Б. Кеттелла (рос. мов. версія А.В. Батаршев) [4] і дані вільного визначення якості впевненість. Друга - зміст відповідей на спеціальний опитувальник про мотивацію діяльності і дані при складанні образу ідеалу дає інформацію про зміст мотиваційно-потребнісної сфери особистості, де переважають мотиви поведінки, діяльності. Третя – експертні оцінки реальної поведінки учнів, інформація про прояв впевненості як сукупній якості особистості в реальній діяльності та поведінці старшокласників.

Серед відповідей старшокласників на питання за шкалою опитувальника Р.Б.Кеттелла переважали середні і низькі показники за фактором О. Використовуючи методичну процедуру інтервалів, ми розподілили всіх учнів на

три групи відповідно до їх показниками: 1 - старшокласники з високими показниками за фактором (39,4%); 2 - з середніми (34,3%); 3 - низькими (26,3%). У результаті ми отримали, що для переважної більшості старшокласників (2,6%) характерні самовпевненість, самовпевненість, спокій, безтурботність, зайва веселість, нечутливість до схвалення і осуд оточуючих, бездумність, сміливість.

При вивченні когнітивного компонента, були отримані такі дані. У вільних описах впевненості старшокласники виділяли головним чином характеристики, що описують пов'язані з так званої зовнішньої підструктури цієї якості. Найчастіше у визначеннях вказувалося на зовнішні детермінанти впевненості, причому нерідко використовувалися метафоричні вирази з підліткового та молодіжного сленгу («наїхати на іншого», «бути жорстким», «бути крутим», «сила поведінки», вміння придушити іншого, сміливість, рішучість, легкість у спілкуванні з іншими, відкритість, природність. Практично не виділялися сутнісні характеристики впевненості. З ознак, що відносяться до внутрішньої структури цього поняття, в основному зустрічаються ті, які пов'язані або з усвідомленням впевненої поведінки (когнітивний момент), або з вибором певної лінії поведінки (поведінковий момент). На основі розробленої шкали оцінок всі піддослідні були розподілені на три групи: 1 – учні, визначення яких відбивали сутнісні ознаки впевненості (6,3%); 2 – ті, у визначеннях яких містилися ознаки, пов'язані як до зовнішньої, так і внутрішній структурі якості (33,2%); 3 – ті, які у своїх визначеннях виділяли один-два ознаки впевненості.

У результаті аналізу даних за двома методиками ми прийшли до наступних попередніх висновків.

1. Основна маса опитаних характеризується середнім рівнем знань про сутність впевненості.

2. Учні випробовують деякі труднощі в описі своїх уявлень про сутність впевненості.

У другу групу даних входять результати складання учнями образу свого ідеалу. Всі учні були розподілені на три групи за переважанням в їх ідеалах якостей, що виражають ставлення людини до суспільства, колективу. Ми свідомо

за основу класифікації взяли саме ці якості, що пов'язано з метою дослідження - необхідністю визначити рівень громадської спрямованості особистості. В 1 групу були включені учні, в ідеалах яких домінуюче місце займали якості, що виражають відношення людини до суспільства, колективу (20,5%); у 2 – учні, в ідеалах яких були якості, пов'язані з суспільною спрямованістю, але вони не займали домінуючого становища (17,1%); в 3 – ті, в ідеалах яких були відсутні якості, пов'язані із ставленням особистості до суспільства, колективу (62,4%).

У ці дані входять також результати опитування учнів про мотивацію діяльності. У результаті визначалася переважна мотивація діяльності. За результатами опитування були виділені групи старшокласників з переважною громадською, діловою, особистою і невизначеною мотивацією діяльності. Найчастіше в учнів загальноосвітньої школи переважає ділова мотивація, тобто орієнтація на зміст діяльності, рідше громадська мотивація на діяльність, тобто орієнтація на суспільну значимість, корисність діяльності.

У результаті аналізу всіх даних щодо мотиваційного компонента ми прийшли до наступних положень:

1. Учні відзначають у себе ділові мотиви частіше, ніж громадсько спрямовану і це представлено в їх ідеалах, що свідчить про їх свідоме прагнення відповідати соціальним очікуванням нового «ділового суспільства».

2. Діяльність старшокласників, як і раніше (незважаючи на серйозні зміни, що відбулися у нашому суспільстві) грає помітну роль у формуванні мотиваційного компонента впевненості.

У ідеалах «Я» частіше домінують якості, що виражають відношення людини до суспільства, колективу, незважаючи на незначну представленість цих якостей в ідеалах.

Третю групу даних представляють експертні оцінки за якістю впевненість. Після підрахунку даних по кожному учню ми мали чотири оцінки: середню експертну оцінку, дану йому однокласниками, середню оцінку, дану їм однокласникам, самооцінку і середню оцінку вчителів. Відповідно з середніми експертними оцінками всі учні були розподілені на три групи: 1 –

старшокласники з високими експертними оцінками (18,4%), 2 – із середніми (37,2%), 3 – з низькими (44,4%).

При аналізі зв'язків між самооцінкою і середніми експертними оцінками, а також середніми оцінками, які дає учнями своїм однокласникам, були виявлені наступні тенденції. У старшокласників самооцінка впевненості перевищує середню експертну оцінку однокласників, то спостерігається одночасне завищення оцінок своїм однокласникам. Таке некритично ставлення до себе і своїх можна пояснити механізмом компенсації очікуваної низької оцінки. При порівнянні цих даних з даними за методикою «мотиви діяльності» з'ясувалося, що у цих учнів переважають невизначена і особиста мотивація діяльності. Деякі занижують оцінки своїм однокласникам (у порівнянні із середньою оцінкою по класу) і якістю впевненість дві категорії учнів: тобто, у яких самооцінка дорівнює середній експертній оцінці (основна група), і учні з заниженою самооцінкою (але належать до 1-ї групи з високими експертними оцінками). У цих учнів переважає мотивація діяльності.

На основі отриманих даних можна зробити наступні попередні висновки.

1. Для основної маси опитаних учнів характерний середній рівень вираженості впевненості у діяльності, поведінці, тобто ця якість в діяльності стабільно не виявляється.

2. Продуктивну працю підвищує впевненість і адекватність оцінки учнями рівня розвитку цієї якості у себе і своїх однокласників.

Порівняльний аналіз даних по всіх трьох компонентах впевненості дозволив виявити п'ять варіантів структури впевненості, що зустрічаються найчастіше:

- 1) цілісна структура, яка характеризується єдністю трьох компонентів;
- 2) структура з «ізолюваним» когнітивним компонентом: він незалежний від поведінки та її мотивів;
- 3) структура з «ізолюваним» поведінковим компонентом, коли поведінка не відповідає знань і сформованим на їх основі мотивів;
- 4) структура з «ізолюваним» мотиваційним компонентом, коли внутрішня система мотивів людини не відповідає його знанням і поведінці;

5) структура з незалежними трьома компонентами.

Висновки.

1. Особливості впевненості як особистісного утворення залежать від рівня вираженості трьох компонентів – когнітивного, мотиваційного, поведінкового.

2. У полікомпонентних утвореннях впевненості взаємопов'язані поведінковий і мотиваційні підструктури. Останнє може свідчити про адекватне засвоєння (усвідомлення), рефлексії соціальних факторів навколишнього світу, етичних стандартів поведінки, що впливають на придбання цієї якості, що так важливо і необхідно в цей віковий період.

3. У подальшому дослідженні слід виявити роль певної діяльності, інтересів і цінностей у формуванні впевненості на інших вибірках респондентів підлітків (що навчаються в інших закладах, що працюють, спортсменів). Останні можуть мати відмінні соціально-психологічні та особистісні характеристики.

Список літератури

1. Асеев В.Г. Мотивация, поведение и формирование личности. – М.: Мысль, 1976. – 158 с.
2. Асмолов А.Г. Психология личности. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 367с.
3. Бех І.Д. Моральний розвиток особистості в історико-педагогічному осмисленні // Рідна школа. – 2004. – №1. С. 16-19.
4. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психологической диагностике – СПб.: Питер, 2000. – 528 с.
5. Гласс Дж., Стенли Дж. Статистические методы в педагогике и психологии. – М.: Прогресс, 1976. – 495 с.
6. Ильин Е.П. Психология воли. – СПб: Питер, 2000. – 288 с.
7. Лабунская В.А. Социальная психология личности в вопросах и ответах. – М., 1999. – 400 с.
8. Леонтьев Д.А., Харчевин С.П. Стратегия свободного описания как интегральный показатель индивидуальных особенностей художественной прозы // Психолого-педагогические исследования индивидуальности в культуре искусстве. – Челябинск, 1989. – С. 116-135.
9. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
10. Семёнова Г.В. Социальный аспект самосознания людей с особыми нуждами // Ананьевские чтения – 2004: Материалы научно-практической конференции "Ананьевские чтения-2004" / Под ред. Л.А.Цветковой, Г.М.Яковлева. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004. – С. 327-329.
11. Сапожникова Л.С. Як формується моральна зрілість. – К: Рад. шк, 1988. – 126 с.
12. Терёхина А.Ю. Анализ данных методами многомерного шкалирования. – М.: АПН, 1986 – 168с.
13. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.:

Либідь, 2003. – 376с.

14. Фельдштейн Д.И. Взаимосвязь возможностей образования и психологических закономерностей развития мотивационно-потребностной сферы личности // Проблемы мотивации общественно полезной деятельности школьников. – М.: Педагогика, 1984. – С. 3-31.

15. Хараш А.У. Психологическая наука в период перестройки // Психологический журнал. – 1988. – Т. 9. – №6. – С. 23-32.

16. Черникова О.А. Соперничество, риск, самообладание в спорте. – М.: Физ. и спорт, 1987. – 110 с.

17. Штепа О.С. Пропrium зрілої особистості // Практична психологія та соціальна робота. 2004. – №2. – С. 26-35.

18. Щербаков Е.П. Уверенность как состояние, свойство и качество // Психология личности и деятельности спортсмена. – М.: ФиС, 1981. – С. 51-60.